

הערכת מודיעין בעידן של עשיית שלום

אלוף הראבן

לכן, עוד בטרם ניגשים עובדי המודיעין למלאכתם, שעניינה בסמוי, שאלת יסוד, החייבת להעסיק אותם, נוגעת בהם עצמם: האם בתוכם, כיחידים וכקבוצה, קיימות הנחות סמויות הנוגעות למי שהם מבקשים לגלות על אודותיו את הסמוי מידיעתם? האם הם מוכנים להעמיד למבחן כל השערה, ובלבד שניתן לאשש אותה בעדויות?

מבחינה זו יש מעין פרדוקס בכך שדווקא מצב של סכסוך מלא מקנה למשתתפים בו ביטחון מוחלט באשר לצד האחר – האויב – שכן בסכסוך כזה שני הצדדים מארגנים לעצמם את תפיסת עולמם באורח קוטבי, שהוא עבורם ודאי. מכאן ההיקש הפרדוקסלי: עולם של סכסוך הוא עולם של יותר ודאות מאשר עולם של עשיית שלום, שכן בעת עשיית שלום שני הצדדים עודם מתמודדים עם שכנים, שבמשך שנים רבות היו אויבים, ושלם פוטנציאל ניכר לפגוע ולהזיק.

כל צד מכיר היטב את יכולתו של הצד האחר להזיק, ולכן תמיד עשויה לחזור ולצוף שאלת היסוד: אולי, למרות מעורבותם (של הערבים, של הישראלים) בתהליך השלום, אין הם מתכוונים באמת לעשות שלום? ואולי כל עשיית השלום הזו איננה אלא מהלך באסטרטגיה, שהנחותיה הסמויות הן המשך הסכסוך בדרכים אחרות? כך בצד הישראלי עשויות להתמיד הנחות יסוד בדבר "תורת השלבים" של הפלסטינים, שיעדה לשים קץ למדינת ישראל, ושהשלום אינו אלא אחד משלבים; ואילו בצד הערבי עשויות להתמיד הנחות יסוד בדבר כוונות ישראל להשתלט על המזרח התיכון, אך במקום לעשות זאת בכוח צבאי, היא מעדיפה עתה לעשות זאת בכוח הכלכלי.

הקושי הניכר להתמודד עם הנחות יסוד מעין

עבודת המודיעין בעידן של מו"מ על שלום שונה באופן מהותי מעבודת המודיעין בעידן של יחסי מלחמה. הסיבה: באופן פרדוקסלי, מצב מלחמה מקנה הרבה יותר ודאות מאשר מצב מעבר בין מלחמה לשלום

"דעת היא תמיד תיקון דעת קודמת"

קרל פופר

עניינו העיקרי של המודיעין הוא במה שעוד איננו יודעים, במה שעדיין סמוי מדעתנו. ההתמודדות המתמדת עם הסמוי מדעתנו היא היסוד המרתק שבעבודת המודיעין, שכן לסמוי מדעתנו פנים אינספור. פנים אלה אינם בבחינת צלם קבוע ובלתי משתנה של המציאות או פרדיגמה קבועה, שבאמצעותה אנו מפרשים את המציאות, אלא הם מצויים בתמורה מתמדת, ומפעם לפעם אף מפתיעה. הסמוי מדעתנו עשוי קודם כול להיות בנו עצמנו וביכולתנו או בסירובנו לגלות את מה שלא ידענו. כך, למשל, כאשר הנשיא סאדאת הודיע בפרלמנט המצרי בנובמבר 1977 על נכונותו לבקר בישראל, היו בממסד הביטחוני והמדיני בישראל אישים שסירבו לגלות בכך תפנית חדשה והעדיפו לפרש זאת כתחבולה וכהונאה ואף להעמיד את צה"ל בכוננות. במילים אחרות: הנחת היסוד הסמויה שלהם הייתה שמי שהיה אויב – פניו להמשיך להיות אויב, ולכן גם כאשר הוא מציע מהלך של שלום, יש לפרש זאת אך ורק כמהלך של איבה.

לעומתם היו בדרג המדיני אישים שתפסו מייד, שיוזמת סאדאת עשויה לבשר על מפנה היסטורי ביחסי ישראל-מצרים, וכי יש להעמידה למבחן ולהזמין לירושלים.

ביקורו ההיסטורי של סאדאת בישראל.
הפתעת השלום הייתה גדולה לא פחות
מהפתעת מלחמת יום הכיפורים

יעדי-על אלה מבוססים על ההנחה שבתקופה של עשיית שלום (וקרוב לוודאי גם אחרי שייכון שלום בין ישראל לכל שכניה) יהיו מקבלי ההחלטות צריכים לנהל אסטרטגיה כפולה: של חיזוק מקדמי השלום ושל הרתעת מסכני השלום וסיכול יוזמותיהם.

גורמים מקדמי שלום

מהם הגורמים מקדמי השלום?

הנחתנו היא ששלום הוא מעשה מרכבה, המתפתח בעת ובעונה אחת במספר מפלסים, וככל שמלאכת העשייה תלך ותתעבה, כן יתחזק השלום. נוכל להבחין בין שני סוגים של גורמים מקדמי שלום:

1. **אישים** שהחלטותיהם ומעשיהם עשויים לקדם יוזמות וקשרים שיעבו את רקמת השלום. הכוונה היא, כמובן, בראש ובראשונה למנהיגים שבידיהם סמכות ההחלטה ולמקורביהם; אך נוספים עליהם גם אישים פוליטיים אחרים, שלהם סמכות והשפעה, כולל מנהיגי אופוזיציה; אישים העשויים לקדם קשירת קשרים כלכליים, למשל יזמים; אישים העשויים לקדם קשירת קשרים בתחומי המדע, הטכנולוגיה והתרבות; ואישים בתחום התקשורת – שלה יש תפקיד נכבד בעיצוב דעת הקהל בכל מדינה.

מעבר לאישים, יש צורך לאתר את הנושאים מקדמי השלום, שבהם כל אחד מאישים אלה עשוי להוביל או לסייע. כך, למשל: נושאים הנוגעים ליחסים המדיניים ולהשגת הסכמים מדיניים; נושאים ליוזמה כלכלית משותפת; נושאים ליוזמות בתחומים האחרים שהוזכרו לעיל.

2. **גורמי יסוד** בכל מדינה, שגם אם אין להם זיקה ישירה ליחסי השלום עם ישראל, התפתחותם עשויה לקדם את השלום. בראש ובראשונה יש לציין שלושה גורמים הקשורים זה בזה:

ראשית, יציבות המשטר שעשה שלום, וזאת מתוך הנחה שהחלפתו במשטר אחר עלולה להביא להתכחשות להסכמי השלום;

שנית, שיעור הפיתוח הכלכלי בכל מדינה, וזאת מתוך הנחה שרווחה כלכלית היא גורם מקדם יציבות ולכן מקדם שלום, ואילו מצוקה כלכלית היא גורם מערער יציבות ולכן מסכן שלום;

ושלישית, שיעור שילובה של המדינה במערכת העולמית, שארה"ב, אירופה, יפן וסין הן מוקדיה העיקריים. זאת מתוך ההנחה שככל

אלה הוא בכך שניתן לאשש אותן בעובדות לא רק מהעבר ("האמנה הפלסטינית", "שתי גדות לירדן"), אלא גם מביטויים ומעמדות הנשמעים תוך כדי עשיית השלום ("ג'יהאד למען ירושלים", "ישראל תהיה מוקד לתעשייה המתקדמת במזרח התיכון").

לעומת שפע המידע הוודאי שיש לנו על העבר עמוס האיבה, הרי מה שאנו יודעים על תהליך השלום עודנו עמוס אי-ודאות. לכן השאלה הקשה הניצבת בפני איש המודיעין (הישראלי, הערבי) בעידן של עשיית שלום היא כיצד לשקלל את העבר הוודאי מול ההווה המעורפל.

זהו הקושי הגדול שבעבודת המודיעין בעידן של עשיית שלום. עלינו לפעול מתוך הנחה כפולה ולכאורה סותרת את עצמה, שאכן המנהיגים המובילים בסכסוך הערבי-ישראלי הגיעו להכרה שהאינטרס ההיסטורי שלהם עתה הוא לעשות שלום; אך שהתהליך יכול לקרוס למרות זאת בכל אחד משלביו.

עד כה עסקנו ביסוד אחד שבו המודיעין חייב להתמודד עם הסמוי ממנו ושנוגע בו עצמו. אולם מובן שעבודת המודיעין עניינה המפורש בזולת, שעל אודותיו אנו מבקשים לדעת את הסמוי מדעתנו. וכאן עולות שתי שאלות יסוד:

* מהם היעדים לעבודת מודיעין בעידן של עשיית שלום? מה אנו מבקשים לדעת על אודותיהם? (או במינוח המקצועי: מהו הצי"ח – ציון הידיעות החיוניות – למקבלי ההחלטות?)

* מהן הדרכים שבאמצעותן נשיג את המודיעין המבוקש?

כלשעצמן, שתי שאלות אלה כמובן אינן חדשות בעבודת המודיעין. לעומת זאת, הולכות ומשתנות התשובות על שאלות אלה, ואותן ננסה לברר לעצמנו.

שני יעדי-על למודיעין

בעידן של עשיית שלום

המודיעין מבקש לדעת ולהעריך את כל מה שעשוי לסייע למנהיגים בקבלת החלטות מדיניות-אסטרטגיות, אופרטיביות וטקטיות ביחס לשתי מערכות יעדים:

* איתור גורמים מקדמי שלום והדרכים העשויות לסייע להם בקידום יוזמות מקדמות שלום;

* איתור גורמים מסכני שלום והדרכים העשויות לאפשר סיכול של יוזמותיהם או הרתעתם.

הסכנה הגדולה ביותר לשלום היא מכיוונם של איראן ושל גורמים איסלאמיים קיצוניים בכל המדינות. סכנה זו היא בשני מישורים:

* במישור האסטרטגי ובטווח של העשור הקרוב הסכנה הגדולה מכולן היא שאיראן וגורמים הקשורים עימה יפתחו או ישיגו לעצמם נשק גרעיני ו/או נשק השמדה המוני מסוג אחר. כלי נשק כאלה ברשותה של איראן יהיו בבחינת איום חמור על מדינות במזרח התיכון, כולל ישראל. מבחינת המודיעין, הסכנה איננה גלומה רק באיראן ובגורמים איסלאמיים קיצוניים, אלא גם בגורמים בכל העולם, המסייעים בידיהם לפתח יכולות אלה, ובעיקר גורמים באירופה ובמזרח הרחוק.

* במישור האופרטיבי והטקטי היומיומי תימשך הסכנה של פיגועי טרור, המכוונים נגד יעדים בישראל, נגד יעדים יהודיים וישראלים מחוצה לה ונגד אישים מקדמי שלום – ובראש ובראשונה מנהיגים מקדמי שלום. לפיגועי הטרור יש גם משמעות מדינית-אסטרטגית ראשונה במעלה, שכן עבור הציבור הישראלי מניעתם או לפחות צמצומם הם המבחן הראשון במעלה של השלום, בו בזמן שמטרת העל של יוזמי הפיגועים היא לחבל בתהליך השלום ואף להניע שרשרת אירועים

שיגרמו לקריסתו.
* לגורמים מסכני השלום צריך להוסיף גורמים ישראליים בעלי השקפת עולם לאומנית-דתית קיצונית, העשויים לזוז פיגועים, שמטרתם לעכב את התהליך או אף להרוס אותו. הטבח במערת המכפלה הוא דוגמא לפעולות מסוג זה, ואפשר להעלות על הדעת גם פעולות חמורות יותר. המקומות הרקדושים לאיסלאם, הר הבית ומערת המכפלה הינם יעד מובהק לפעולות כאלה, אך גורמים אלה עשויים גם לפעול כלפי יעדים

שיגברו השילוב במערכת העולמית והתלות בה, כן תתחזק המגמה לקיים את השלום, וכן יגבר כוחה של המערכת העולמית למתן ולסכל מגמות של חידוש הסכסוך.

לכן איתור הגורמים מקדמי השלום איננו מצטמצם אך ורק לתחומי המזרח התיכון, אלא מקיף את העולם כולו, תוך שימת דגש על מוקדיו העיקריים, אך גם בלי לפסוח על גורמים אחרים. גורמים אלה יכולים, למשל, להיות אישים באותן מדינות, העשויים לסייע בקידום השלום בכל אחד מהתחומים שנמנו לעיל. (כך, למשל, שר החוץ של נורווגיה מילא תפקיד בקידום השיחות בין ישראל לאש"ף, שהובילו ב-1993 להסכם אוסלו). גם ניתן, למשל, לחשוב על אישים ממדינות מוסלמיות לא ערביות, העשויים לסייע בביסוס קשרים מקדמי שלום/מסכלי סיכונים לשלום.

גורמים מסכני שלום

מהם הגורמים מסכני השלום? עלינו להבדיל בין שתי קבוצות גורמים: בין אלה שמסכנים את השלום בפועל ובין אלה שמסכנים אותו בכוח. מסכני השלום בפועל הם כל הגורמים במדינות המזרח התיכון ואף מחוצה לו, שיש להם עניין ואפשרות לחבל בתהליך השלום, לעצור אותו ואף לבטלו ולהחזיר את מצב המלחמה.

ביקורו ההיסטורי של סאדאת בישראל. בצה"ל היו גורמים שראו בכך מזימת הונאה והעמידו את הצבא בכוננות

אחרים, ובהם גם יעדים מזדמנים.

במקביל למגמה להשיג את מירב המודיעין על אודות גורמים מסכני שלום, יהיה המודיעין חייב להמשיך בעבודתו המסורתית להשגת מידע על צבאות העלולים להשתתף במלחמה נגד ישראל ועל מערכות הנשק העומדות לרשותם – כולל טילים ונשק בלתי קוננוציונלי, המכוונים נגד העורף האזרחי. סכנת הנשק הלא קוננוציונלי לא חלפה גם מכיוון עיראק, אך המערכת הבינלאומית יכולה לבלוס אותה בצורה הרבה יותר משמעותית מאשר באיראן.

הצורך במודיעין על הכוחות הצבאיים של מדינות במזרח התיכון נובע משתי סיבות עיקריות: האחת, כל עוד השלום לא הפך לתופעה יציבה באיזור – ולכן יידרש לפחות דור אחד – יש לקחת בחשבון את האפשרות שבמקרה של מלחמה נגד ישראל ישתתפו בה גם מדינות שחתמו עימנו על הסכמי שלום. הסיבה האחרת היא החשש מפני קריסת משטרים שעשו שלום עם ישראל והצטרפות המשטרים החדשים למחנה של שוללי השלום.

הפלסטינים כסוגיה קריטית למודיעין

עשיית השלום מתנהלת בעת ובעונה אחת בכמה מסלולים מקבילים:

- * בין ישראל למצרים
- * בין ישראל לפלסטינים
- * בין ישראל לירדן
- * בין ישראל לסוריה ולבנון
- * בין ישראל למדינות ערביות אחרות (מרוקו, תוניסיה, מדינות המפרץ) ובין ישראל למדינות מוסלמיות שאינן ערביות.
- * בין מדינות האיזור לארה"ב
- * בין מדינות האיזור ליתר מדינות העולם

ברור שהתקדמות במסלול אחד בדרך-כלל מחזקת את המגמה להתקדמות במסלולים אחרים. עם זאת קרוב לוודאי שמכל המסלולים הקריטי ביותר הוא זה שבין ישראל לפלסטינים.

יחסי ישראל והפלסטינים היו העילה לסכסוך הישראלי-ערבי ולדה-לגיטימציה – בעיני מדינות ערב – של קיום יחסים עם ישראל במשך יותר משנות דור. הסכם ישראל-אש"ף ב-1993 הקנה למעשה לגיטימציה למדינות ערביות ומוסלמיות להקים ערוצי הידברות עם ישראל ואף לנקוט

צעדים ראשוניים לכינון יחסים עימה. לפיכך ניתן להסיק שהתקדמות בתהליך השלום בין ישראל לפלסטינים בשטחים תביא להעמקת היחסים בין ישראל לעולם הערבי והמוסלמי, בעוד שעצירת תהליך השלום עם הפלסטינים תסובב את הגלגל אחורנית ביחסים עם מדינות ערב.

בגלל עירוב האוכלוסיות יש לישראל ולפלסטינים מערכת יחסים קרובה מאוד, אך גם אמביוולנטית מאוד. הקרבה הזאת מאפשרת ליצור קשרים רבים של שלום (בעיקר בתחום הכלכלה), אך גם מקילה מאוד על ביצועם של פיגועים.

בהקשר הפלסטיני צריך המודיעין הישראלי לשאול את עצמו שתי שאלות בסיסיות:

- * מה תהיה יציבותו של המשטר שהפלסטינים מכוננים בשטחים, ומה תהיה מידת היעילות שלו – קודם כול בתחום של סיכול פעולות טרור, הנוגע לנו ישירות. יחד עם זאת יש לנו עניין גם במידת יעילותו בתחומים אחרים, ובהם תחום הפיתוח הכלכלי. יציבותו של המשטר הפלסטיני היא גורם מקדם שלום ראשון במעלה, ולכן שאלת מפתח למודיעין היא מהם הגורמים המקדמים את יציבותו של המשטר הפלסטיני.
- * השאלה השנייה היא: מיהם הגורמים מקדמי השלום בין הפלסטינים בשטחים ומחוצה להם, וכיצד ניתן לחזקם – אם במישרין ואם בעקיפין.

לנושא הפלסטיני גם השלכה פנימית נוספת על ישראל – בשל קיומו של ציבור גדול של ערבים אזרחי ישראל. ציבור זה, שרובו ככולו מעולם לא פגע בביטחון המדינה, קבע לעצמו דפוס התנהגות, הנבדל באורח מובהק מזה של הפלסטינים בשטחים. השאלה לעתיד היא, אם השלום בין הרוב למיעוט במדינת ישראל ימשיך להתקיים גם בעידן של עשיית שלום, ומה יהיו ההשלכות של כינון ממשל עצמי פלסטיני על הערבים אזרחי ישראל ועל שאיפותיהם הלאומיות בתוך ישראל. האם יתחזקו התביעות לאוטונומיה ואף להתבדלות ממדינת ישראל, והאם עלולה להתחזק התביעה – הנשמעת בינתיים מצידם של מנהיגים ערבים-ישראלים בודדים בלבד – לבטל את הגדרתה של ישראל כמדינת העם היהודי.

במקביל יש לבחון מהם הגורמים המקדמים את השלום השורר זה שנים רבות בין אזרחי ישראל היהודים והערבים, וכיצד ניתן לפעול לחיזוקם.

סוגיית האדם:

המודיעין כיוזם דיאלוג מברר

הסוגיה המרתקת ביותר בעידן של עשיית שלום היא סוגיית האדם (הישראלי, הערבי, האיראני וכו').

מהם הגורמים מקדמי השלום ומסכני שלום אצל המנהיגים הישראלים, אצל ערפאת, אצל מובארכ, אצל אסד, אצל מנהיגי החמאס והתנועות האיסלאמיות האחרות, אצל צדאם חוסיין, אצל רפסנג'ני ואצל אישים אחרים במשטר האיראני?

ניתן להניח שאצל כל האישים האלה פועלים בערבוביה שיקולים מקדמי שלום ומסכני שלום. אישים אלה שונים אלה מאלה בכובד המשקל שהם מייחסים למערכות השיקולים השונות. כשם שמנהיגים ישראלים, שיעדם המרכזי עשיית שלום, אינם מוכנים לעשות שלום בכל מחיר; כך גם השערטנו היא, שרפסנג'ני, למרות קיצוניות עמדותיו האידיאולוגיות, אינו מוכן לעשות מלחמה בכל מחיר. כך גם לגבי הנשיא אסד.

לפיכך אחד היעדים העיקריים של המודיעין הוא לברר ביחס לכל אישיות מובילה את מלוא המורכבות של עמדותיה ואת מידת נכונותה לתמורה. כך, למשל, חייב המודיעין הישראלי לשאול: מהם הגורמים מקדמי השלום, שיחזקו אצל ערפאת את דבקותו בתהליך השלום? מהם הגורמים מסכני השלום אצלו, שאותם ניתן להחליש, ובאילו דרכים ניתן להחליש אותם?

אפילו לגבי רפסנג'ני שאלה כזו היא במקומה: היש גורמים העשויים למתן את עמדותיו כגורם המסכן את השלום? שאלה זו תהיה קריטית במיוחד, אם וכאשר תשיג איראן מערכות נשק בלתי קונוונציונלי, ועלול להיווצר מבחינתה פיתוי אידיאולוגי רציני לעשות בהן שימוש ראוותני נגד ישראל או נגד יעדים אחרים במזרח התיכון ואף מחוצה לו. במצב כזה הקיימת הרתעה משמעותית כלפי רפסנג'ני וכלפי מנהיגים איראניים אחרים? וכיצד ניתן לוודא שמידע חד-משמעי על מערכות ההרתעה העומדות לרשות ארה"ב, אירופה וישראל אכן יגיע לתודעתם – על מלוא המחיר הנורא ביותר שעלולה לשלם איראן עצמה – ויובן על ידם באורח חד-משמעי? וגם אם מנהיגים איראניים אחדים יבינו זאת, האומנם כל עמיתיהם יהיו שותפים להבנה זו?

מכל אלה עולה, שאחד מהתפקידים המרכזיים של המודיעין ביחס לאישים המובילים באזור הוא ייזום הדיאלוג המברר כתהליך בלתי פוסק. הנחת

יסוד של הדיאלוג המברר היא שאין כורח שאישים מובילים יישארו לעולם נעולים בדעות שבהן החזיקו בעבר (כפי שאירע לסאדאת, לדיין, לרבין, לערפאת ואולי גם לאסד). לכן הדיאלוג המברר תפקידו לרדת לעומק נכונותם – אם לקדם שלום, ואם לבלום יוזמות מסכנות שלום.

מבחינה זו מתחוללת תמורה עמוקה במהות השיח בין מקבלי ההחלטות בכל מדינה לבין המודיעין. במצב של סכסוך מלא ושל העדר תקשורת ישירה בין מנהיגים משני הצדדים המצויים בסכסוך היה המודיעין מקור מידע עיקרי לעושי המדיניות על המדינות שעימן מצויים בסכסוך ועל מנהיגיהן (אם כי אירע בעבר שראשי מדינות המצויות בסכסוך נפגשו והחליפו ביניהם מידע, שלא תמיד עמד אחרי כן לרשות המודיעין).

כיום, כאשר עושי המדיניות נפגשים בעצמם באורח קבע עם מנהיגי מדינות ועמים שעימם היו בעבר בסכסוך, המודיעין הוא המבקש לדעת באמצעותם על האישים שפגשו. אולם אין זה שיח שבו צד אחד יודע והשני איננו יודע, אלא שיח שבו תפקיד המודיעין הוא למקד ולחדד עבור עושי המדיניות את השאלות שכדאי להם לברר ביחס לעושי המדיניות שעימם יפגשו. אם בעבר מקבל ההחלטות היה אמור לציין למודיעין את הידיעות החיוניות שהוא מבקש להשיג, הרי בתהליך של עשיית שלום איש המודיעין יציין למקבל ההחלטות מהו הצי"ח שהוא מציע לו להתמקד בו בפגישתו עם מנהיג של מדינה שעימה מצויים בתהליך שלום. תפקידו של איש המודיעין בדו-שיח זה הוא גם להיות מעין מנחה פסיכולוגי של מקבלי ההחלטות. הוא יציג בפניהם את קשת המשאלות והמצוקות של הצד האחר ואת הדרכים העיקריות להיענות לכל אחת מהן. (מובן שמקבלי ההחלטות הם שיבחרו בין דרכים אלה). מעבר לכך: ביחסים בין מנהיגים לבין עמים יש משמעות ניכרת גם למילים, להכרה נדיבה בכבוד הצד האחר ובמצוקתו – גם אם קיימת נכונות להיענות רק לחלק מתביעותיו. מודיעין שתפקידו לאתר גורמים מקדמי שלום חייב לעסוק גם בסוגיה הפסיכולוגית.

המודיעין נוכח תפניות פתאומיות

(ובלתי צפויות?)

חלק ניכר מעבודת המודיעין הוא מעקב אחר תהליכים מתמשכים, שקרוב לוודאי יימשכו גם בשנים הבאות. כך למשל:

- * מעקב אחר תהליך השלום בין ישראל למדינות ערביות, ובינה לבין הפלסטינים;
- * מעקב אחר תהליכי התעצמות צבאית – קונוונציות-נלית ובלתי קונוונציונלית – במדינות שונות;
- * מעקב אחר ארגוני טרור;
- * מעקב אחר תנועות איסלאמיות קיצוניות ואחר מידת הסיכון שהן מהוות למשטרים.

קל לעקוב אחרי תחום זה, שהוא קרוב לוודאי רוב רובה של עבודת המודיעין. הסיבה: עניינו הוא תמורות הדרגתיות וקטנות במה שאנו כבר יודעים. הכוונה היא, למשל, לנכונות לקשור קשרים כלכליים נוסף על קשרים מדיניים; לנכונות לעבות את הקשרים המדיניים במפגשי צמרת תדירים או להצטיידות במערכות נשק חדישות, המצטרפות למערכות הישנות.

החלק הקשה בעבודת המודיעין נוגע לתמורות פתאומיות, למעברים המתרחשים בבת אחת ממצב מסוים למצב שונה לחלוטין. אומנם ניתן להעלות על הדעת תמורות כאלה, אולם המודיעין מתקשה מאוד לקבוע בוודאות אם תמורה כזאת אכן תתרחש ומתי. הסיבה לכך היא שתהליכים היסטוריים מתהווים לא רק כהמשך סדיר – ופחות או יותר צפוי – של מתכונות יחסים שידענו משכבר, אלא גם כערבול פתאומי של החלטות ושל אירועים, המתפתחים באורח מהיר וללא התרעה מוקדמת, שתמורה כזאת אכן נמצאת על הסף.

הדוגמאות מהעבר זכורות היטב: בעשורים הראשונים למדינת ישראל מלחמה בין קואליציה של מדינות ערביות לבין ישראל הייתה תמיד בגדר אפשרות צפויה, גם אם במרבית השנים לא התחוללה מלחמה. לפיכך מ-1949 ואילך – במשך 47 השנים שלאחר מכן – כל מי שאמר "מלחמה יזומה על-ידי מדינות ערב אפשרית, אך ספק אם תפרוץ בשנה הבאה" – צדק 45 פעמים ונכשל רק פעמיים: ב-1967 (אם כי גם נאצר בראשית אותה שנה דחה אפשרות של מלחמה ב-1967) וב-1973.

באוקטובר 1977 נערך במכון ון ליר בירושלים כנס שמטרתו הייתה לתאר כיצד ייראה שלום בין ישראל לשכניה. פרופסור ידוע למדע המדינה שהשתתף בכנס תיאר את הנושא כ"מדע בדיוני". חודש לאחר מכן הודיע הנשיא סאדאת על נכונותו לבקר בירושלים. היו אישים שחזו שנים רבות לפני 1987 את האפשרות שתפרוץ בשטחים התקוממות, אך איש לא היה מסוגל לחזות את סדרת האירועים, שראשיתה במאורע אקראי (תאונת

דרכים שבה נהרגו שישה מתושבי עזה על-ידי מכונית ישראלית), ואשר גרמה בסופו של דבר לפרוץ האינתיפאדה.

מדובר איפוא במשימה שהיא מבחינת המודיעין בלתי אפשרית: היכולת לחזות מראש תהליכי הסלמה פתאומיים היא אפסית ממש כמו היכולת לחזות שנה מראש התרחשותה של סופה קטלנית במקום ובזמן ספציפיים. כל מה שחזאי יכול לומר לנו שנה מראש – או אף חודש מראש – הוא שאיזור כזה וכזה מועד או אינו מועד לסופות, אך את התרחשותה של סופה ספציפית ואת נתיב ההרס שלה הוא יכול לחזות רק זמן קצר ביותר לפני פריצתה. יתר על כן, את התחזיות המדויקות ביותר על נתיב ההתקדמות של הסופה ועל עוצמתה ניתן לתת רק לאחר שזו פרצה וניתן לעקוב אחריה.

כך גם המודיעין. הוא יכול להצביע מראש על תנאים מקדמי הסלמה – דוגמת קיפאון ממושך בתהליך השלום או תוכנית לפגוע במקומות הקדושים לאיסלאם בהר הבית – אך הוא אינו יכול לחזות מראש מהלך של משבר ספציפי.

הקושי לחזות מראש שגיאות של מנהיגים

סוגיה זו מקשרת אותנו לסוגיה הבאה – הקשה מכולם – והיא אי יכולתו של המודיעין לדעת מה מתחולל בראשיהם של מנהיגים ואי יכולתו לחזות מראש את שגיאותיהם או את החלטותיהם הנכונות. נאצר שגה כאשר הסלים את המשבר עם ישראל במאי 1967 וכאשר נגרר להסלמה שהוא עצמו יצר. המלך חוסיין שגה כשהצטרף באותם ימים למהלכי ההסלמה של נאצר ולאחר מכן גם למלחמה.

גולדה מאיר ומשה דיין שגו ב-1973, כאשר זילזלו במידע ששמעו מהמלך חוסיין בדבר המלחמה העומדת לפרוץ.

מנחם בגין שגה כשהניח למלחמת לבנון ב-1982 להתגלגל עד ביירות כדי להגשים תוכנית להשליט את הנוצרים על לבנון ולהביא לתמורה מרחיקת לכת ביחסי הכוחות במזרח התיכון כולו.

סדאם חוסיין שגה פעמיים. בפעם הראשונה כשהעריך ב-1980, שיוכל לכבוש ללא קושי רב את דרום איראן ולהכריע את צבא איראן; ובפעם השנייה ב-1990, כאשר העריך שיוכל לכבוש את כוויית בלי שהדבר יוביל להתערבות אמריקנית. לעומת מנהיגים אלה, ששגו בהערכת המציאות

ונכשלו, היו אחרים שהעזו והצליחו. הבולט ביניהם הוא הנשיא סאדאת, שפעמיים העז והצליח: בפעם הראשונה, כשהעז לצאת למלחמה ב-1973 והפתיע, ובפעם השנייה ב-1977, כשהעז ליזום מהלך שלום, ושוב הפתיע.

מאחר ששגיאות של מנהיגים עלולות להביא להסלמה ואף למלחמה, חייב איש המודיעין לשאול את עצמו שתי שאלות: מהו שיעור השגיאה שמנהיג מסוגל לשגות? והאם קיימות דרכים להניא אותו או להרתיע אותו ממהלך שגוי? בעידן של תהליך שלום ניתן לצמצם את סכנת השגיאות על-ידי דו-שיח מתמשך בין מנהיגיהם של שני הצדדים – דו-שיח שבאמצעותו יעמדו אלה על דאגותיהם ועל תקוותיהם של אלה ועל האינטרסים המשותפים שלהם, ובראש ובראשונה האינטרס למנוע הסלמה הדדית, שמחירה יהיה כבד לשני הצדדים. מודיעין עשוי לסייע לדו-שיח על-ידי כך שיחזור ויציג בפני הקברניטים את מכלול המצוקות והתקוות של הצד שכנגד.

לעומת זאת, כאשר אין דו-שיח ישיר בין מנהיגים, קיימת סבירות גבוהה יותר להחלטות שגויות משני הצדדים, שכן בהעדר מידע אמין זה על זה, תגבר החשדנות ההדדית, ותגבר הנטייה לייחס לצד האחר רק כוונות זדוניות. מצב זה מאפיין כיום במיוחד את היחסים בין ישראל לאיראן – יחסים שלקראת שנת 2000 צפונה בהם הסכנה הפוטנציאלית הגדולה ביותר לשני הצדדים. סכנה זו גלומה בכך ששני היריבים – שעל פי פרסומים זרים ברשותם נשק השמדה המונית וכלי שיגור לטווח רחוק, ושביניהם אין צינורות הידברות ישירים – עלולים לשגות בפירוש צעד כלשהו של הצד האחר וליזום מהלך תגובה, שיביא לתגובת-נגד מסלימה, ועימה חורבן נורא. כמשל הפוך ניתן לציין את ארה"ב ואת בריה"מ, שהיו במשך עשרות שנים מצויות בעימות קשה ברחבי העולם, אך בכל אותה תקופה היו ביניהן צינורות הידברות בדרג הגבוה ביותר, שמטרתם הייתה אחת: למנוע בכל מחיר שגיאה שתוביל לעימות גרעיני ולחורבן הדדי. בין ישראל לאיראן לא קיימים צינורות ישירים כאלה.

סכנת ההפתעה בנשק בלתי קונוונציונלי

האירוע החמור מכול הוא הפעלה של נשק בלתי קונוונציונלי – גרעיני או אחר – נגד יעד אזרחי במגמה להנחית מכה אנושה על המדינה המותקפת,

אם כתגמול על פגיעה שאותה מדינה פגעה לפני כן בצד הנוקם, ואם מתוך רצון להכריע או אף להכחיד את המדינה המותקפת. הקושי לחזות מראש את נסיבותיו של אירוע כזה ואת עיתויו נובע מאופיו של היריב – או של היריבים – שמולם מתייצב המודיעין, ומחוסר הוודאות האופף את האופן שבו הם מקבלים החלטות. תמיד נמקד הספק אם שליטים, שהאצבע שלהם מונחת על ההדק הגרעיני, הם שפויים ושקולים.

בהקשר שלנו החידה הגדולה ביותר היא שליטי איראן. אנחנו יודעים שיש בתוכם חילוקי דעות, והחשש הגדול הוא שתגבר ידם של חסידי הקו הנוקשה, המוכנים לשלם כל מחיר תמורת הגשמתה שלהאידיאולוגיה הדתית הקיצונית שלהם.

אבל איראן אינה חייבת להפעיל בעצמה נשק בלתי קונוונציונלי נגד ישראל – היא יכולה למסור אותו לידי ארגוני טרור, שהם עושי דברה.

כשקוראים תסריטים ותרשישים אלה, הם מצטיירים כפרנואידים. אולם בסופו של דבר הם נובעים מהצירוף החדש העלול להתהוות (לפחות באזורנו) של נשק השמדה המוני ושל מקבלי החלטות, שתפיסתם המעוותת את המערכת העולמית עלולה לגרום להם לבצע שגיאות קשות.

מבחינה זו ישנו הבדל עמוק בין סימנים מעידים על מלחמה מתקרבת לבין סימנים מעידים על כוונה להשתמש בנשק השמדה המוני. סדרי הגודל של צבאות בימינו הם כאלה, ששינויים בהיערכותם לקראת מלחמה – ובמיוחד בעיתות שלום – קרוב לוודאי שיהיו עליהם שפע של דיווחים מסוכנויות האיסוף. לעומת זאת, היערכות לקראת שימוש בנשק השמדה המוני היא בעיקרה נקודתית, ואפשר לדעת עליה רק מתוך מגע ישיר עם מקבלי ההחלטה (ולעיתים מדובר רק במקבל החלטה אחד) ועם היחידה האמורה להפעיל את הנשק – יחידה שבדרך-כלל היא קטנה ומקפידה לשמור על חשאיות מירבית.

בגלל הקושי הניכר לוודא שהמודיעין יוכל לתת התרעה מספקת על יוזמות מסוג זה, חייב האיום הבלתי קונוונציונלי לעמוד בראש סולם הקדימות של מדינות האיזור. השאלה המעשית היא: האם ניתן לכונן מערכת פיקוח, שתהיה נקודתית עד כדי כך שתוכל למנוע יוזמות כאלה?

שאלת מפתח בסוגיה זו נוגעת לאמינותם של משטרים ושל העומדים בראשם. ארה"ב ובריה"מ – אף שהיו בסכסוך קשה במישור העולמי

והאידיאולוגי, הרי במישור הגרעיני הן היו לאורך כל הדרך, במשך 40 שנה, יריבות אמינות מבחינת שיקול הדעת והאחריות של מנהיגיהן. בעוד הן נאבקו זו בזו בתחומים שונים בעולם, הן קיימו במקביל ערוץ תקשורת ישיר והידברות שוטפת במטרה למנוע אסון גרעיני. האם ניתן יהיה לפתח במזרח התיכון מערכת יחסים דומה בין ישראל לאיראן? בין ישראל לעיראק? בין ישראל לסוריה? זו אחת השאלות הקשות, שהמודיעין ומקבלי ההחלטות יצטרכו להתמודד עימן בעשור הקרוב.

הסכנה של פיגועי טרור ראוותניים ומפתיעים

לארגוני טרור אין עוצמה צבאית, ולכן שאיפתם היא לחולל פיגועים ראוותניים ככל האפשר – אם כמטרה בפני עצמה ואם מתוך ציפייה שהללו יגרמו לקריסת תהליך השלום. הניסיון בעולם ובאזורנו מוכיח ששום מדינה, שסבלה מפיגועי טרור, לא הצליחה לשים קץ באופן מלא לתופעה, אלא אם כן הגיעה להסדר עם הארגונים העומדים מאחוריהם. לכן עלינו לצפות לכך שבשנים הבאות יתחוללו פיגועים קשים ומפתיעים מעבר למה שהתנסינו בעבר. הקושי להיערך לקראתם נובע מכך שלמעשה כל מקום שיש בו בני-אדם הוא יעד אפשרי לטרור.

הסכנה של קריסת משטרים

תחום אחר שבו עלולות להתחולל הפתעות הוא קריסתם של משטרים. רוב המדינות במזרח התיכון אינן דמוקרטיות, וחילופי השלטון בהן ייתכנו רק בכוח הזרוע.

קריסת משטרים אפשרית במדינות הבאות:

- * במצרים – כתוצאה ממצוקות חברתיות-כלכליות פנימיות ההולכות ומצטברות, שהמשטר מתקשה להתמודד איתן באופן אפקטיבי. מצוקות אלה מנצל האיסלאם הקיצוני לגיוס חברים ולהגברת כוחו.
- * בירדן – כתוצאה מלחצים של גורמים פלסטיניים ואיסלאמיים.
- * בממשל העצמי הפלסטיני – כתוצאה מהכיש-לון לפתח ממשל יעיל, מצליח ומקובל על מרבית התושבים.
- * בסוריה – כתוצאה מאי-יציבות שעשויה להשתרר לאחר מות אסד. אי-יציבות זו עלולה לגלוש גם ללבנון.
- * בעיראק – כתוצאה מאי-יציבות שתשתרר שם,

כאשר – במוקדם או במאוחר – יבוא קץ על שלטונו של צדאם חוסיין. עצם עתידה של עיראק כמדינה, שלמותה וגבולותיה עשויים לעלות על הפרק.

- * בערב הסעודית - כתוצאה מלחצים פנימיים של גורמים שאינם משלימים עם דרכו של המשטר.
- * באיראן - כתוצאה מאכזבה עממית הולכת ומצטברת ביחס למשטר המהפכה האיסלאמית.

קריסת משטר עשויה להתחולל בשתי דרכים: האחת היא שבמקום המשטר שקרס יקום משטר חדש השולט באופן אפקטיבי בכל תחומיה של אותה מדינה. האחרת היא שלא יקום משטר השולט אפקטיבית בכל תחומיה של אותה מדינה, ושלמעשה יתנהל בה מאבק אלים ומתמשך על השלטון בין כוחות יריבים שונים. במקרה כזה קרוב לוודאי שמדינות שונות ינסו להתערב לצד הכוחות הנאבקים.

כך, למשל, אירע בלבנון בשנים 1975-1990. כך קורה בעיראק, שבה למעשה הקימו לעצמם הכורדים – בסיוע מדינות זרות – אוטונומיה המנותקת חלקית מהשלטון בבגדאד. כך, למשל, קריסת המשטר בירדן עלולה להביא בעקבותיה להתערבות של שכניה: ישראל והפלסטינים, סוריה, עיראק וערב הסעודית. קריסת המשטר הפלסטיני עלולה לאלץ את ישראל לנסות להשליט מחדש סדר בשטחים.

בדרך זו אף עלולה קריסת משטר לגרום במשך הזמן להתנגשות צבאית בין המדינות המתערבות בתחום של אותה מדינה.

התסריט הקשה מכולם הוא של קריסה בזה אחר זה של משטרים תומכי שלום, בכעין אפקט דומינו, ועליית משטרים בהנהגת קיצוניים איסלאמיים. זהו תסריט אפוקליפטי, שכמה אקדמאים מערביים (לאו דווקא מזרחנים) מציגים אותו כעימות הציוויליזציות הממשמש ובא עלינו: בין מדינות של איסלאם מהפכני, העוין את התרבות הדמוקרטית החילונית מבית מדרשו של המערב, לבין יתר העולם. לרוע מזלה נמצאת ישראל, מבחינה גיאוגרפית, במוקד העימות הזה.

לעומתם ישנם אקדמאים אחרים (בעיקר מזרחנים), המזהירים מפני הכללות ביחס לתנועות האיסלאמיות ומפני תסריטים אפוקליפטיים מעין זה, ומצביעים על כך שגם בקרב תנועות פונדמנטליסטיות איסלאמיות יש גורמים פרגמטיים, המבקשים לקיים יחסי שלום עם יתר מדינות העולם.

משום התרעה על כוונה מלחמתית אפשרית כלפי ישראל.

בסוגיה זו של התרעה בפני מלחמת הפתעה קרוב לוודאי שמלאכת המודיעין בעידן של עשיית שלום תהיה פחות קשה מאשר בתקופה של סכסוך מתמשך.

לעומת זאת, התמוטטות תהליך השלום עלולה ליצור אקלים כלל-ערבי עוין לישראל, שבו אירוע בלתי צפוי עלול לחולל בתוך פרק זמן קצר תהליכים מקדמי מלחמה.

מודיעין לציבור הרחב

ייתכן שבעידן של שלום חלק מתפוקת המודיעין יהיה גלוי לציבור. זכותו של הציבור לדעת מיהם הגורמים מקדמי השלום במדינות השונות, ופרסום מידע תקופתי עליהם עשוי אף לסייע לגורמים כאלה לזיום קשרים בינם לבין עצמם. מבחינה זו תפקידו של המודיעין בעידן של שלום יהיה של קטליזטור, שבאמצעות מידע מאפשר הקמת קשרים, אם כי הוא עצמו בדרך כלל לא יהיה מעורב ביוזמות כאלה.

במקביל לכך עשוי המודיעין לצאת – לפחות חלקית – מחשאיותו במאמץ להתחקות אחר גורמים מסכני שלום במזרח התיכון. כשם שיציבותו של השלום ועמידתו הן גם פועל יוצא של מעין קואליציית שלום, שבה שותפות ישראל וכל שכנותיה וגם מדינות מחוץ לאזור, כך גם את המאבק בגורמים מסכני השלום ניתן יהיה להציג לציבור בכל ארצות אלה כמאבק של קואליציה המבקשת לחזק את השלום ולמנוע את המשך המאבק האלים על מחיריו הקשים לכל הצדדים. כיום עדיין אין התנאים בשלים לשילובה הגלוי של קואליציה של גורמי מודיעין בפעולה גלויה מעין זו. אבל ככל שיתמיד תהליך השלום, המשכיותו היא אמינותו; וככל שתגבר אמינותו, תוכל קואליציה של גורמי מודיעין לצאת בפרהסיה במידע לציבור ובבקשת מידע על הגורמים מסכני השלום.

מודיעין פנים לעומת מודיעין חוץ

בעידן שבו סכנת המלחמה עשויה להצטמצם באופן ניכר, תגבר תשומת הלב הציבורית לפעולות טרור. מבחינה זו סיכולם של פיגועי טרור בתוך תחומה של המדינה עשוי לקבל אצל מקבלי ההחלטות ואצל המודיעין קדימה ראשונה במעלה בתחום האופרטיבי והטקטי – אך לאו דווקא בתחום

מובן שאין לנו כל דרך לדעת מי צודק. בירור סוגיה קריטית זו חייב איפוא להישאר על סדר היום של מקבלי ההחלטות ושל המודיעין.

אוטובוס קו 5 שפוצץ בידי מתאבד איסלאמי ברחוב דיזנגוף בתל-אביב ב-19 באוקטובר 1994

המשך תהליך השלום יצמצם את הסיכון של מלחמת פתע

לעומת מצבים אלה, העלולים להתחולל ללא כל התרעה, קרוב לוודאי שהסיכון של מלחמת הפתעה יזומה על-ידי קואליציה של מדינות ערביות נגד ישראל יפחת בשנים הבאות – כל עוד המשטרים המחויבים להסכמי השלום ימשיכו להתקיים, וכל עוד ימשיכו להעריך שישראל אכן מתמידה בקידום תהליך השלום.

ניתן למנות שתי סיבות עיקריות לכך:

האחת היא עצם הקושי לכוון קואליציה מלחמתית, כאשר למשטרים הערביים השותפים בה יש אינטרסים ארוכי טווח להמשיך לקיים את השלום. (כדברי הנשיא מובארכ עוד באמצע שנות ה-80: "השלום הוא אינטרס אסטרטגי של מצרים"). הסיבה האחרת היא, שהסכמי השלום כשלעצמם מקנים לישראל עומק של התרעה אסטרטגית:

* בחצי האי סיני, המפורז ברובו, כל כניסה של יחידות צבא מצרי היא בבחינת התרעה.

* הסכם השלום עם ירדן כולל סעיף ובו התחייבות של שני הצדדים להימנע מהצבת כוחות עוינים בתחומם. מעשית משמעותו של סעיף זה היא המשך פירוזה של ירדן (מאז 1970) מכוחות של מדינות ערביות אחרות. לפיכך כל כניסת כוח ערבי זר לירדן יהיה בה

המכרעת בהערכת הישגי המודיעין תהיה: ראשית, באיזו מידה יוכל המודיעין להעריך מהם הגורמים וההחלטות – בצד הערבי ובצד הישראלי – העלולים לחולל הסלמה מהירה ביחסים בין ישראל לשכניה? שנית, באיזו מידה ישיג המודיעין ויעמיד לרשות מקבלי ההחלטות מידע שיאפשר לסכל יוזמות לפיתוח נשק בלתי קוננונציונלי (גרעיני ואחר) ולהפעלתו? ובאיזו מידה יצליח המודיעין לסייע בכינון צינורות הידברות שימנעו שימוש בכלי נשק כאלה? הסכנות הקשורות בתחום זה הן כה נוראות – לכל הצדדים – עד כי יש להעלות לראש סולם הקדימות בעבודת המודיעין ובמידת הישגיה.

במקביל יימדדו הישגי המודיעין בהיקף הסיכול של פעולות הטרור ובשיעור ההצלחה לצמצמן ככל האפשר. בלשון אכזרית נוכל לומר שמספר הנפגעים בפעולות טרור יהיה, במידה ניכרת, גם מדד להישגי המודיעין. ככל שהמספר יהיה נמוך יותר, כך גם גודל ההישג.

לסיכום: קשה לו לאיש המודיעין להיות בעת ובעונה אחת גם איש בשורה טובה, המצביע על גורמים מקדמי שלום, וגם איש התרעה קשה, המסמן גורמים ותהליכים עתירי סכנות – גם בצד היריב וגם בצידנו. קשה להיות בעת ובעונה אחת דובר לאלה ודובר לאלה מול קברניטים, שבמוקדם או במאוחר עלולים לשגות, אם בתעוזות יתר ואם בשאנונות יתר.

האסטרטגי, שבו הסכנות הן בסדר גודל שונה לחלוטין.

משמעות הדבר היא עליית משקלם של שירותי הביטחון בישראל ואצל שכניה כגורמים העומדים בקו הראשון של המערכה שעדיין נמשכת. שירותי הביטחון הם האחראים לאיתורם של גורמי הטרור ולסיכול פעולתם בעוד מועד. זוהי עבודה נקודתית פרטנית, המחייבת מאמץ בלתי פוסק של איתור גורמים המועדים לפעולות טרור – מבין תושבי הארץ, מבין תושבי השטחים ומבין מיליוני הזרים המבקרים מדי שנה בישראל ובמדינות השכנות, אם כתיירים ואם למטרות אחרות.

אחד ההיבטים החשובים של מערכה זו הוא הקמת רשתות מידע אזוריות ובינלאומיות, שסייעו במעקב היומיומי אחרי פעילי הטרור באשר הם, אחר תנועותיהם ותוכניותיהם ואחר דרכי הכיסוי שבהן הם משתמשים בפעולותיהם.

כיצד נמדוד את הישגי המודיעין בעידן של עשיית שלום?

מה יהיו בעידן של עשיית שלום אמות המידה להערכת הישגי המודיעין? אציע כאן אמות מידה אחדות:

בכל הנוגע לגורמים מקדמי שלום, אמת המידה להערכה תהיה: מהם המידע וההערכות שיביא המודיעין למקבלי ההחלטות במישור המדיני ובמישורים אחרים (ולא רק ממלכתיים), שכתוצאה מהם יתאפשרו פעולות נוספות שיש בהן משום קידום תהליך השלום?

בכל הנוגע לגורמים מסכני שלום, אמת המידה